

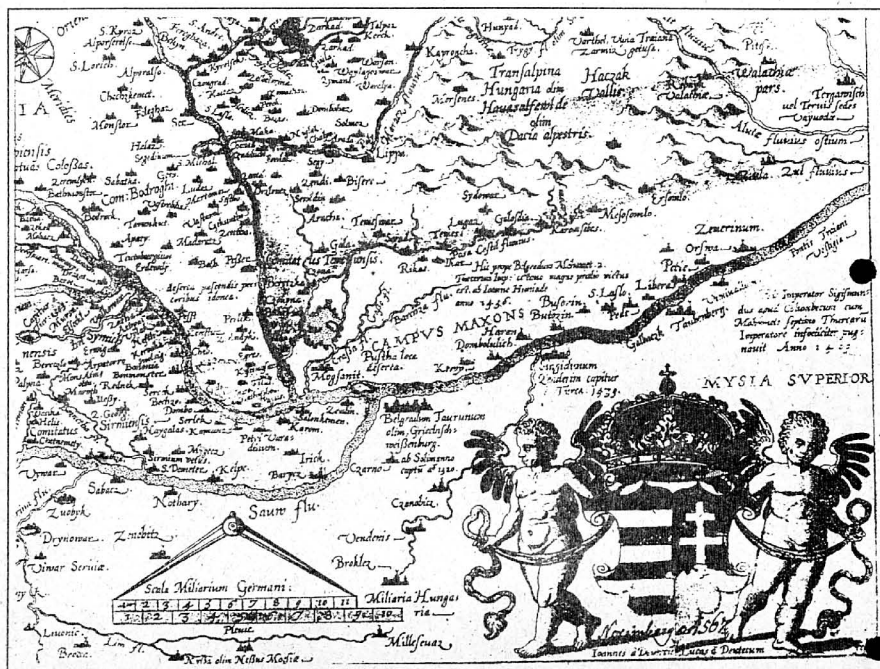
BÁCSORSZÁG

I. évf., 3. szám • 1995. augusztus 3.

A TARTALOMBÓL

- Matthes Zündt térképe – 1567
István király és öröksége
Zenta város oklevele
Az aratás vége
Álmában egy oroszlán jelent meg...
Egy erdélyi harangöntő „Majszter”
Karlócán (2.)
Engedély szárazmalom építésére
Az alföldi kertés város topoljai
modellje
Gyelmis-regény, folytatásokban (3.)
Az első bánáti tudományos magán-
gyűjtemény
Hogy folytonosan szem előtt legyen... (2.)
Visszatekintő – Tallózás régi
újságokban
Kolerajárványok Kishegyesen (2.)
Sérülések jelei az ásatag csontokon
A kupuszina néprajzi gyűjtemény

MATTHES ZÜNDT ÉS TÉRKÉPE – 1567



A NÜRNBERGI Matthes Zündt (1498-1572) neves rézmetsző és kartográfus a korábbi térképre támaszkodik és különös figyelemmel kísérte a magyarországi török háborúkat.

Magyar vonatkozású térképészeti alkotásai főként az 1565-1571 közötti éveket ölelik fel. Kis méretű térképei tartalmi gazdagságról, a régi térképek alapos szakmai ismeretéről tanúskodnak. Térképén feltünteti a nagyobb városok elfoglalásának időpontját és felismeri Belgrád elestének következményeit a későbbi török háborúkban. Matthes Zündt 1567-ben megjelent kézzel színezett térképe érzékelteti

a törökök által elfoglalt országrészt, de Erdély (Transilvania) helyzete sem volt előtte ismeretlen.

A tetszetősen kiállított munka jobb sarkában két angyal az ország királyi koronás címéret tartja. A térkép Gerard de Jode jeles németalföldi térképkiadó „Speculum Orbis Terrarum” című atlaszának 1578. évi kiadásában is megjelent.

A Duna-Tisza közének gazdag ábrázolásával Matthes Zündt méltán kelti fel kutatóink figyelmét

MAGYAR László

ISTVÁN KIRÁLY ÉS ÖRÖKSÉGE

*Szólj, Istenem, nyilvánulj meg nekem,
hatalmad végtelen, mutasd meg életem értelmét!
Szólj, Istenem, adj most jelt énnekem,
adj erőt küzdenem, hadd legyen életem
Tehozzád méltó, szép és jó.
Add meg hát, hogy szándékom szerint
Országod legyen, s én rád bízom életem.*

(István belépője Szórényi-Bródy:
István, a király c. rockoperájából)

KÖZEL 1100 év elmúltával zenés-poéták adták a magyar történelem országalapító királyának szájába a fenti foglaltsát, de aligha lehetne tömörebben és világosabban megfogalmazni azt az eszmét, amelyet az 1001. január 1-jén megkoronázott, majd 1083-ban szentté avatott István képviselt.

Még akkor is, ha az elmúlt évtizedek kutatásainak eredményeként első hallásra eretnek és megdöbbentő, szinte hihetetlen állítások láttak napvilágot. A magyar történelem, illetve részlet két kiemelkedő tudosa, Hóman Bálint (1885-1953) és László Gyula (1910) felvetették annak lehetőségét, hogy Szent István nem is beszélté népe nyelvét (esetleg csak törte), mégpedig azért nem, mert ő, pontosabban családja nem volt magyar, hanem török. Ehhez pedig tudni kell a következőket: Az általánosan elfogadott mondat (krónikák) értelmében a hét magyar honfoglaló törzs vérszövetséggel Árpád (845/55 körül-900 vagy azt követően) vezér személyében e g y uralkodót választott. Hozzájuk csatlakoztak nyolcadik törzsként a kabarak (török eredetű népcsoport), és ezt követően 895/896-ban sor került a honfoglalásra a Kárpát-medencében. Ebben a földrajzi térségben akkoriban a viszonylag gyér lakosságot az egykor hatalmas avar birodalom bukását túlélt szórány avarság, illetve a IX. század folyamán fokozatosan északra húzódó, ún. dunai szláv eredetű népek képezték. Erre a túlnyomórészt már egyhitű (keresztény) lakosságra telepedtek rá Árpád pogány vallású „magyarjai”.

Vitatathatlan, hogy az Árpádok pogány hit szerint „szent” családlát volt, mert az Árpád-háznak nemcsak Szent Istvántól kezdve voltak szentjei, hanem korábban is. Emlékezünk csak az ósmóndában szereplő Emese álmáról a turul madarral, melynek jóslata szerint méhéből szent királyok származnak. Ennek a családnak anyanyelve nem a finnugor eredetű magyar, hanem a török volt, éppúgy, mint a honfoglalók előleki családainak többségé is.

Mielőtt Istvánról és cselekedeteiről szólnánk, meg kell említeni apját, Géza (945 körül-997) nagyfejedelemet, akit – az eddigi ismeretek szerint – soha királlyá nem koronázták, de István fiát megelőzően megalapozta a félezer évig fennálló középkori magyar királyságot. Géza (Gejza, Gyeucs) nagysága kifinomult politikai érzéseiben nyilvánult meg. Belátta, hogy a szilaj vérű, sokszor szertelen honfoglaló magyarság létét nem biztosítják a portyázó (rabló) hadjáratok, még kevésbé a nép pogány sámán-hite, amely szálka volt az akkori keresztény világ hatalmasságainak szemében. Ezért, amikor Taksony (905-?) fejedelem halálát követően a vezérek 971 körül nagyfejedelmé választják Gézát, ő azonnal munkához lát. Már 972-ben értesíti Ottó (912-973) német

Mert amiként különböző-ktől tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különböző-ktől nyelveket és szokást, különböző-ktől példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a páffeszkedéstől elretentti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.

(István király intelmeiből – Kurcz Ágnes fordítása)

császárt, hogy népét a kereszténység útjára kívánja terelni. Maga azonban a bizánci kereszténységet választja – nyilván diplomáciai okokból – és felveszi a Stephanus nevet.

Géza más téren is szaktított a fénomádot magyarság múltjával. A pusztai hagyományokat háttérbe szorítva várakat kezdett építtetni, nyugati zsoldos testőrséget szervezett, palotába költözött Esztergomban, ahol görög hitű feleségétől, Saroltól (?-1008 körül) megszületett az örökös, Vajk (975 körül-1038), akit ugyancsak Stephanusra keresztelnek az ortodox hittérítők.

Negyedszázados uralkodás után Géza 997-ben meghalt. Hiába igyekezett élete utolsó éveiben István öröklését biztosítani – még keresztény feleséget is szerzett fia számára, II. Henrik (951-995) bajor herceg Gizella (996/7 körül-1060) nevű leányát –, halálát követően kitört a polgárháború a régi rend hívei és Géza keresztény özvegye között. Koppány (?-997), Somogyország nagyura, egyben a hagyományok szerinti örökös, megkérte Géza özvegyének a kezét, aki ezt elutasította. Erre Koppány jelentős haddal indult a Veszprémben tartózkodó Saroltához megszerezni az ország feletti hatalmat. Veze szemben az ifjú István jobbjára zsoldosokból álló serege sorakozott fel. A Veszprém közelében lezajlott csatában Koppány serege elvérzett, őt magát István lefejeztette, testét felnyégték majd négy évig vár (Veszprém, Győr, Esztergom, Gyulafehérvár) főakra kiszégezték, intó példaként a lázadni szándékozók számára.

Az akkoriban még magát Vajknak nevező István gyorsan rendet tett az országban. Már csak egy dolog hiányzott: az uralkodót a keresztény szokások szerint megkoronázi. Abban az időben három európai hatalom ajándékozhatott koronát: Bizánc, a német-római császár és a pápa. Vajk-István ez utóbbit választotta. A római pápától, II. Szilvesztertől (930 körül-1003) kapott királyi jelvényekkel – karddal, aranypáncél, uralkodói jogarral és paláttal, valamint a bírói pálcát jelképező lánzdával – 1001 esztendőnek első napján, fényes ceremónia közepette, feltekint az új királyt, aki ettől kezdve a Stephanus rex nevet viselte.

Az ortodox egyház, illetve a konstantinápolyi császári udvar nem tudott megbecsülni ezért a „kegyeletért” és István ellen uszította annak görög hitű nagyrúrá, az ország keleti részét uráló Gyulát (István anyai nagybátyját), valamint az Alföldet és a déli végeket birtokló Ajtonyt (?-1028). István 1003-ban előbb bevonult Erdélybe, ahol Gyula harc nélkül meghódolt unokaöcs-



Szent István fiatal kori képe teljes harci díszben (Ruhája, fegyverrel és a pajzson levő címer a XIV. századot idézi, melyben a Képes Krónika készült)

ZENTA VÁROSI OKLEVELE

SZÜKEBB pátriánknak – nevezük lapunk címe után a Duna-Tisza déli szögletét „Bácsországnak” – középkori városa a török hódoltság előtt csak egy volt: Bács, de annál több volt itt a népes falu (possessio, vila), mezőváros (oppidum) és megerősített helység, vár (arx). „*Ez a déli vidéket a magyarok a honfoglalás után megszállták, s az a középkorban az országnak falvakkal egyik legsűrűbben beültetett és gazdaságilag egyik legfejlettebb területe volt*” – írja Szabó István, Bács, Bodrog és Csongrád megye 1522. évi dézsmalajstromainak kiadója 1954-ben. És valóban: csupán a mai Szabadka határában négy királyi szabad falu, mezőváros (libera villa regia) létezik már a XIV. század végén: Halas, Madaras, Tavankút és Szabadka. Városról azonban, az egyetlen Bácsot kivéve, egészen 1506-ig nem szólnak sem a krónikák, sem az oklevelek. Az első „okleveles” város ezen a tájon Zenta, amely ekkor kapott városi előjogokat II. Ulászló (1456-1516) magyar királytól, igaz bár, hogy akkor nem Bodrog, hanem Csongrád vármegyébe tartozott.

Zenta kiváltságait – amelyek Szeged városával voltak azonosak – a királyi kancellária jogbiztosító okiratba: KI-

ISTVÁN KIRÁLY ÉS ÖRÖKSÉGE

(Folytatás a 3. oldalról)

csének, majd az egyesített királyi had a rendkívül tehetséges fiatal Csanád vezérrelvetél a nagyszűri csatában szétveri Ajtony seregét. Ajtony sem éli túl a csatát, levégött fejét István lánya él vizsík. Ezt követően a bizánci császár, II. Basileios (956-1025) békét és szövetséget ajánlott fel a magyar királyának, aki azt elfogadta (1017).

Az a mintegy 40 esztendő, amennyit Szent István uralkodott, elég volt arra, hogy megszilárdítsa országát és annak rendjét. Háborúba csak akkor bocsátkozott, ha kényszerítették. Ilyen volt a II. Konrád (?990-1039) német királlyal vívott csatározás (1030). A régi nomád taktikát alkalmazó magyar királyi erők állandó hátrálással szétbomlasztották a német császár csapatait. II. Konrád is fogságba esett. Az ezt követő békekötésben István új nyugati gyepűvel (senki földjével) gyarapította országát.

A krónikák Istvánról olyan messzetekintő uralkodót örökítettek meg, aki ellenfeleivel szemben nem kegyetlenkedett, népet szerette, vallását hűen szolgálta; „uruzágában” sikeresen vezette be az új rendet, megörözte az ősi (elő)jogrendszer, legyűrte a búske főurakat és népet „betörte” – a keresztény Európa más népeivel hasonlóan – a földművelés (jobbágy) sorba. Végül, de nem utolsósorban ez a keménykezű, nagy műveltségű uralkodó kovácsolta össze az őslakókat, a honfoglalókat és az apja, valamint a maga által behívottakat (németek, olaszok stb.) egységes néppé.

István fia és jövőendő utóda, Imre (1007 vagy 1000-1031) herceg hűs-gyűnéhny éven vadkanvadászatot életét vesztette. A krónikások szerint apjánál is nagyobb uralkodó lehetett volna. István sohasem heverte ki a fal hiálát. Szinte előre látta a trónkövetelők marakodását és a testvérháborút, ami halála (1038) után be is következett. A királyi Szent Jobb épségben fennmaradt. István öklbe szorított keze az ellentmondást nem tűró jellemének emléke

RICZ Péter

RÁLYI SZABADALOMLEVELEBE foglalta. Ez a szabadalom- vagy kiváltságlevél Zenta korábbi földesura, az obudai káptalan levelestárába kerülhetett tartós megőrzésre. Sajnos, Zenta kiváltságaival nem sokáig élhetett, mert 20 év múlva, 1526-ban a török hódítók feldúlták és városi jogállását a hódoltság 160 éve alatt még lakosai is elfeledték. Csak a XIX. század második felében került ismét napvilágra az évszázadokon át lappangó, elfeledett okirat. A magyar történészek kiadták az egyházi, káptalani forrásokat és ezek között Zenta városi szabadalomlevelét is a Történelmi Tár 1890. évi XII. kötetében. Dudás Gyula (1861-1911), aki ekkor már Zenta monográfiájához gyűjtötte a forrásokat megtalálta és magyarra fordította; ki is adta, előbb a Zomborban megjelenő Bácska című megyei lap 1895. évi 61. számában, majd a vármegyei monográfia I. kötete 99-100. oldalán. Itt írta a kiváltságlevél jelentőségéről a következőket:

„A mohácsi vész előtt az egy Bácsot kivéve, úgy látszik nem volt Bács és Bodrogh vármegyék területén egyetlen királyi szabadalommal felruházott város (civitas) sem... Egyedül Zenta az, a melynek községből (oppidum) városi rangra (civitas) való emeltetéséről értesülünk, s az ide vonatkozó királyi szabadalomlevelét is ismerjük.”

Dudás Gyula öccse, Andor, még 1895-ben levélben kérte a pozsonyi káptalantól a Történelmi Tárban közölt városi szabadalomlevelét hivatalos másolatának kiadását. „A káptalan szívesen tett eleget a kérésnek, az okirat másolatát megküldte a városnak” – írja Fábrí Jenő: Zenta története 1526-ig című, Zentán 1965-ben kiadott dolgozatában, majd idézi a hitelesítő záradékot:

„Hogy ezen másolat a pozsonyi társaskáptalan mint volt hiteleshely levéltárában 1.5.2 alatt fekvő hátrány olvashatóan és az első sor kicsírázott betűkkel írva a még eléggé ép nemzeti színű selyem függő pecséttel ellátva békéjelelen eredeti okmánnyal szóról-szóra megegyez, ezennel hitelesen bizonyítatik. Pozsonyban, 1895. évi aug. 28-án. A pozsonyi társaskáptalan báró Hareczky Ferencz s. k. pápai prelátnak, olvasókanonok (P.H.)”

Ez a hiteles másolat egy ideig a városi múzeumi gyűjteményben volt, de Dudás Andor nagyon helyesen ismerte fel az oklevél történeti és köztudatépítő szerepét is: „Érdemes volna ezen becses ereklyéről Zentának eredeti nagyságú fénykép-hasonmászt szerezni és a tanácstermekben kifüggeszteni” – írta a zentai Összetartás 1917. évi május 20-i számában. Nem tudjuk, megrendelték-e a fénykép-hasonmásokat, de meg nem érkeztek, sőt, a háború után még az 1895-ben beszerzett egyszerű másolat is elkallódott: „Ez azonban utólag valakinek a kezén nyomtalanul eltűnt” – írja Fábrí hivatkozott dolgozatában (38. old).

A millectenáriumnak, valamint a zentai csata (1697) közelgő évfordulója jó alkalom lehet arra, hogy Zenta városi beszerezze, és Dudás Andor által javasolt módon közkincs-csége történeti emlékeit, amelyekre méltán lehet büszke

DOBOS János

AZ ARATÁS VÉGE

AZ ARATÁS kezdete napjainkban is a régi regulához kapcsolódik: június 29-én, Péter-Pál napján megszakad a búza töve, ettől a naptól kezdve foghatnak a munkához a földművesek. A kaszálás és a marokszedés kétségtelenül a hagyományos közösség legnehezebb munkái közé tartozott. Az aratógépek ugyan a század elején megjelentek ezen a vidéken is, mivel azonban az emberi erő lényegesen olcsóbb volt, mint a kaszálógép, a kombájnok elterjedéséig ezen a tájon többnyire kaszával vágták a rendeket. Hajnalban kezdtek a munkához, napnyugtáig folyamatosan dolgoztak. Csak délben pihentek keveset, amikor legjobban tűzött a nap.

A munkát a kötél fonásával kezdték, hajnalban, amikor még harmatos volt a gabona. Pontosán tudták, egy-egy párnak mekkora lesz a napi teljesítménye, előre elkészítették tehát, mert később, amikor folyamatosan vágták a kalászt, erre már nem volt érkezésük. Nem volt paradés reggelizés, áldomás, nem volt idő a mulatságra, mert amíg talpon volt a búza, nem volt nyugodt sem a gazda, sem a részes arató, mert a nyári záporoktól tartani lehetett. A felhőszakadás, a jégeső megfelezhette a termést. A számtalan fogadott ünnepet, amelyet vidékünk katolikus és pravoszláv lakói is nagy becsben tartottak, a kritikus nyári hónapokban vannak. A szentek közbenjárását is kérték, hogy megőrizze a jövő évi kenyérnek a valót. A gabona betakarítása a kombájnok megjelenéséig jó másfél hónapig adott munkát az aratóknak. Augusztus közepéig végeztek a kaszálással és a csépléssel. Az ünnepésre csak akkor volt idejük, amikor már a hombarbán volt a búza. A cséplőgép ünnepélyes bekísérése augusztusban volt. Az aratógépek megkönnyítették és lerövidítették az aratás idejét. Manapság már július közepére többé-kevésbé befejeződik a búza betakarítása. Ez a mezőgazdasági munka napjainkban lényegében egy a sok közül. Az emberek azonban nosztalgiával gondolnak a régi időkre, s egy új típusú népiünnepélynek, falusi sportjátéknak a kialakulását figyelhetjük meg az aratóünnepen. Szinte azonos forгатatókönyv szerint művelődési egyesületeink szervezik, de a versenybe, mulatságba bekapcsolódik a település aprajagya. A korábbi aratóünnep egy-egy motívumát itt-ott még meglelhetjük, azonban a szabadkai aratóünnepség, a dužijanca ezredévi variánsai ezek.

A bácskai és bánati magyar aratóünnepékből azonban hiányzik a bunyevác aratóünnep néhány vonása. A szajáni, felső-hegyi, völgyesi, kanizsai, muzslai aratók nem választanak bandašt és bandašicát. Blaško Rajičnak, a szabadkai kéri plébánosnak 1911-es forгатatókönyvében e két fiatal kijelölésekor nem a szép-

segen volt a lényeg. A megtisztelő címet az a fiatal nyerhette el, aki vallásos volt, buzgón részt vett egész esztendőben vallásának gyakorlásában. A dužijanca bandaša és bandašicájának feladata szigorúan kötődik az új kenyér ünnepéhez. A hálaadó szentmisén a körmenetben ők viszik az új lisztből sütött kenyeret és az aratókoszorút. Hogy a megáldott kenyeret át is adják egy-egy település előjárójának, polgármesterének, az már a Szent István-napi hagyományból került a bunyevác szokásba. Az 1911-ben kialakított szokásrendszer egyházi része napjainkig változatlan maradt. Amikor a hatvanas évek végén a dužijanca világi változatát is megrendezték, egész sor új elemmel bővült a korábbi egyházi népszokás. Ünnepségsorozatá vált, kezdetét az aratóverseny jelzi, vége pedig az ünnepélyes felvonulás és az új kenyér átadása. Amíg kizárólag világi jellege volt a szokásnak, vigyáztak arra, hogy ne essék egybe az egyházi hálaadó ünnepéllal, augusztus 15-ével, Nagybölgodasszony napjával. A lényegétől fosztották meg a rítust, hiszen a dužijancának az alapvető funkciója a hálaadás volt.

A vajdasági magyar művelődési egyesületek az aratás ünnepélyes befejezését az utóbbi néhány évben szervezik meg. Identitást megőrző szerepe van ezeknek az összejöveteleknek, kicsit hasonlítanak a harmincas években induló Gyöngyösbokréta-mozgalomhoz, csak természetesen igazodik a ma emberének szórakozási igényéhez. A programjukba minden belefér: aratóverseny, barátságos labdarúgó-mérkőzés, kézimunka-kiállítás, felvonulás, isztentszlet, művelődési műsor (ahol a népi táncosok és menyecskekörök váltják egymást, s akik bírják még szusszal, azok az esti bálon is részt vehetnek). Az ünnepségsorozat egy hétvégén lezajlik. Az időpont kijelölésében nem játszik szerepet az, hogy kapcsolódjon valamilyen jeles egyházi ünnephez. A külsőségekre azonban nagyon ügyelnek. Az aratóverseny részvevői nosztalgiából népviseletbe öltöznek. Miközben a férfiak kaszálnak, az asszonyok szedik a marmot, a hangszórokból szól a muzsika. A résztvevőnek, a szemlélőnek manapság már

nem is tűnik embert próbálónak a kaszálás és a marokszedés. Ha a versenyzőket figyeljük, nem is értjük, miért tartották a felnőtté válás fokmérőjének korábban az aratást. A verseny néhány óra alatt lezajlik. A bírálóbizottság szigorú szabályok alapján dönti el, ki a legjobb arató, majd kiosztja az elismeréseket. Kezdődhet a következő rendezvény. Meggyőződésünk, hogy a versenyzők e nemes játékból egy kicsit a jó Istennek és a régieknek is tisztelegnek, hiszen ők is tudják nagyapáik tanítását: minden búzaszemben ott van Krisztus képmása.

SZABÓ Attila felvétele



ÁLMÁBAN EGY OROSLÁN ALAKJA JELENT MEG...

BÁNÁT LEGÉSZAKIBB csücskében van Majdnán. Keleti szélén nagyon régen monostor állt. Megcáfolhatatlan maradványai ma is láthatók: téglatormelékek, habarcs, emberi csontok. A romokhoz történelmi igazságokon alapuló legendák fűződnek. Itt állt ugyanis Oroszlános-kolostor.

A XI. század elején, I. (Szent) István király (975 körül–1038) mélyreható reformjai idejében, a központi hatalomnak súlyos megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie. Nem mindenki fogadta lelkesedéssel a változásokat; sem a régi szokásait féltő nép, sem a politikai és gazdasági érdekeit védő főurak egyike-másika.

A történelem útvesztőiben kevésbé járatosak is nyilván hallottak a Koppány (?–997)- és Ajtony (?–1028)-féle, úgynevezett „pogány-lázadásokról”, amelyeknek elfojtása nem kis erőfeszítésébe került a központi hatalomnak. Nyilvánvaló volt, hogy kudarc esetén a fiatal állam és a magyarság sorsa egészen más irányban, másként alakult volna.

Koppány a Dunántúl ura volt, Ajtony a Temesköz, a szélesebb értelemben vett Bánát feletti gyakorolt hatalmat.

A lázadó Ajtony megbabolására István király Csanádot, Koppány korábbi katonai parancsnokát küldte harcba (1028). Serege a Duna-Tisza közéről a kanizsai révén kelt át a Tiszán túli részekre, ahol hamarosan megütöközött Ajtony hadaival. Habár mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett és Csanád csapatait szétugrasztották, a csatának nem volt igazi győztese. Csanád kissé szétzilálta seregével – a hagyomány szerint – a kőkényéri bokrok között, Szőreg és Kanizsa térségében foglalt állást, Ajtony viszont Nagyszénél ütött tábornot. Mindketten a következő nap döntő ütközetére készültek.

Szent Gellért (980 körül – 1046) úgynevezett nagybólik legendája erről a mozzanatról így ír:

„Csanád pedig arra az éjszakára tábornot ütött egy hegynél, amelyet aztán Oroszlánosnak nevezett el. Álmatlanul töltötte az éjszakát és Szent György vértanúhoz könyörgött, hogy esdje ki számára az ég urának segítségét. Fogadalmat is tett, hogy ha ellenségén győzelmet arat, az imádság helyén – ahol a földön térdelt – monostort emel a tiszteletére. És mikor a felette nagy megerőltetéstől és fáradságtól elnyomta az álom, álmában egy oroslán alakja jelent meg neki; megállt a lábánál és szólt hozzá: „Ember, mit alszol! Kelj fel, tüstént fújd meg a kürtöt, menj; kezdj ütközetet és legyőzd ellensége-

det.’ És amikor felébredt, úgy tűnt neki, mintha két ember erejét kapta volna meg. Aztán összegyűjtötte seregét és elbeszélte nekik az álmot, amelyet látott...”

„Késedelem nélkül harcba szálltak hát, és Szent György vértanú érdemeiért, aki őket oroslán alakjában látogatásra méltatta, várták az ég segítségét. És nemsokára egymásra rontottak. Ajtony serege, mely a síkságon táborozott, hátat fordítva futásnak eredt...”

„Ezek után Csanád elment arra a helyre, ahol az oroslánt látta álmában, ott Szent György tiszteletére monostort épített és oda telepítette Keresztelő Szent János monostorából (vagyis Marosvárról) a szerzeteseket apátjukkal együtt...”

Az akkori fogalmak szerint nagyinak tartott monostor meg is épült, amely a Csanád nem közös temetkezési helye lett. Valószínű, hogy a ma Oroszlámosnak (Banatko Arandjelovo) ismert település közelében, a múlt században, a vasútállomás építése során feltárt XI. századi temető Oroszlánosmonostora szolgálonépének a temetkezési helye volt és így módon örökölte az Oroszlános-kolostor nevét, amely egykor tulajdonképpen a mai Majdnánon volt.

Ismeretes, hogy az Oroszlános-kolostor az 1280-as kun lázadás harcai során súlyosan megrongálódott, de később megújították. Közéleben építettek a Csanád nemből származó Telegdi családnak – közvetlenül a török megszállás előtt – egy erődített kúriát, a korabeli szóhasználat szerint kastélyt, amelyhez – egyes feltételezések szerint – a kolostor egy részének épületanyagát is felhasználták. Ezt a törökök elpusztították. A hozzátartozó és közvetlen közelében levő másik falu is elnéptelenedett a XVI. század végéig. A XVII. század folyamán ide betelepülő szerbek oszmán-török kölcsönszóval „Majdnánok”, azaz bányának, kőbányának nevezték el a helyet, ami az itt levő korábbi épületek sorsát is jelzi. A védművek ennek ellenére megmaradtak, illetve a törökök elleni felszabadító háborúk után, a XVIII. század elején még láthatók voltak. Sajnos, az 1770-es években egy Karnitzky nevű uradalmi tisztartó földig romboltatta őket, és az így nyert anyagból a szomszédos Óbéban (Románia) templomot, kocsmát és hét házat építtetett. További pontos adatokat csak egy nagyszabású ásatás nyújthatna az eddig ismeretlen időszakra nézve. Egyszer talán erre is sor kerül.

EGY ERDÉLYI HARANGÖNTŐ „MAJSZTER” KARLÓCÁN (2.)

I808 ELSŐ NEGYEDÉBEN már a szerb fővárosban találjuk Fogarasit. Nem teljesen világos azonban, hogy a munka titkát ment-e vagy a karlócai egyházi körök sугallatára titkos küldetése volt. A felkelők szempontjából a legelőbb pillanatban érkezett: az osztrák öntőket visszahívták onnan, az oroszok késtek, a helyi erőknél pedig nem sikerült az ágyúöntés. Fogarasi János, segédjével, Peter Bottával együtt, csaknem két évig – 1808 tavaszától 1809 végéig – tartózkodott Belgrádban, s ez idő alatt harminc ágyút öntött a hozzávaló golyópisokkal együtt. 1810-ben feleségével együtt ismét járt Belgrádban, 1811 januárjától azonban újra Karlócán találjuk őket – 3500 forintért 26,5 kapa szőlőt és fél hold gyümölcsöst vásároltak. Az ágyúöntés, mint mindig, most is jövedelmezőbbnek bizonyult a harangöntésnél.

A napóleoni háborúkkal elfoglalt Ausztriának az volt az érdeke, hogy déli határain béke legyen, ezért a felkelők és a törökök kiegyezését sürgette. Ezzel magyarázható, hogy Ferenc császár (1768-1835) amint hírel vette, hogy egy karlócai ágyúöntő a felkelők szolgálatába lépett, személyesen rendelte el a szigorú, de titkos vizsgálatot. Mivel a szlavóniai katonai parancsnok gyanú alatt állt – ő írta alá Fogarasi útlevelét –, a nyomozást hú emberére, Radojivojevi bánáti katonai parancsnokra bízta. Azt kellett kipuhatólnia, hogy az ágyúöntő kinek a biztatására ment Szerbiába, ki járt közbe az útlevelé kiadásánál. Radiojivojevi megbízotta 1811. január 8-án keltezett jelentésében „nyíltszívű, egyenes embernek” írja le Fogarasit, aki egyébként tagadta, hogy ágyúöntéssel foglalkozott, ehhez, mint mondta, nem is ért. Az ágyúkat, kijelentése szerint, az orosz mesterek öntötték, akiknek Milisav Petrović segédkezett. A helyszínről érkező híres kémjelentések azonban egyértelműen bizonygatták, hogy az ágyúöntést Fogarasi végezte, segédjével, az álnéven Belgrádban tartózkodó Peter Bottával, sőt Milisav Petrovićot, az első szerb ágyúöntőt is ok vezették be a mesterség titkaiba.

A vizsgálat végső eredménye ismeretlen, de két következtetést mégis le lehet vonni. Az egyik az, hogy a szerb felkelés ismeretlen „karlócai” ágyúöntőjét elég nagy bizonyossággal lehet azonosítani Fogarasival, a másik pedig, hogy mesterünket nem érte bántódás, öntötte tovább a harangokat.

Még két belgrádi útja között öntött két-két harangot Jamena és Drenovac szerbországi falunak, végleges visszatérése után pedig Rajevo Selo rendelését próbálta teljesíteni, de a háborús anyaghiány miatt képtelen volt erre. Rézbeszerzés végett kétszer is járt Oravicián, a kincstári

bányaközpontban, de a bánáti főbányái terület igazgatója mindkét esetben elutasította, mondván, hogy saját hámorait, olvasztóházait sem tudják ellátni elegendő érccel.

Ezekben az inséges időkben Fogarasi csak úgy dolgozhatott, ha a megrendelők beszerették a rézet, az önt. Így készült 1812-ben a maradéki pravoszláv templom harangja.

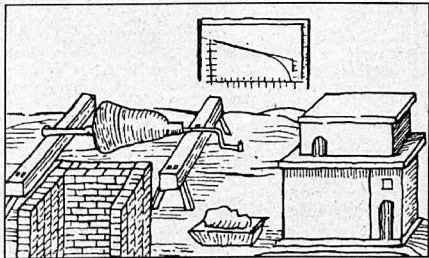
1813 és 1817 között Fogarasi főleg Bácskában működött. Zomborban járt, 1814-ben Szabadkán, 1815-ben Feketicseben öntött harangot. Erről az utóbbiról, Patay Pál közlése szerint egy 1819-ben keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyv tudósít, amelyet a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában őriznek Budapesten. Ez lehetett a feketicsiek harmadik harangja. Az első 1785-ben a telepítés évében hozták magukkal Kunhegyesről, a másodikat Butor János öntette 1800-ban egy vándormesterrel.

Fogarasi később újra Szerémségben találjuk: 1817-ben Nestinben, 1819-ben Karlócán dolgozik. Nem sok hír van róla, a megrendelések vagy megfogytak vagy máshonnan érkeztek.

1823 végén „kettes fogattal”, segédjével együtt hosszú útra indult, útlevele szerint Bukovinába és Moldvába. 1824-ben felesége is utána ment, de 1825-ben újra Karlócán találjuk mindkettőjüket. 1826-ban Ležimiren önt két harangot a mester. Alighanem ez volt az utolsó munkája Szerémségben.

Később nincs hír róluk. A húszas évek második felében felesége ismét feltűnt Karlócán, birtokügyeit rendezte, de 1835-től már az ő neve sem szerepel az adókönyvekben. Gavrilović professzor ezek alapján azt a következtetést vont le, hogy Fogarasi működési területét áthelyezte Bukovinába és Moldvába. Ezt a feltevést azonban az újabb kutatások megcáfolták. Időközben ugyanis bizonyítékot nyert, hogy Fogarasi János Karlócán halt meg, s ott is temették el. A Felső-templom anyakönyvi bejegyzése szerint Jovan Fogarasi 1826. december 6-án távozott az élők sorából. Nem volt túl fiatal, nem túl idős. Az 1825-ben kiadott útlevelének leírása szerint 56 éves, közép növési, zömök, barna hajú ember volt. A felesége viszont, a jelek szerint, valóban visszatért Erdélybe, talán éppen a Radnai-havasok alján fekvő Retegebe.

Fogarasi János emlékét levéltári okmányok őrzik – harang egy sem. A háborúk során ágyúkat öntöttek belőlük. Kész csoda lenne, ha egy alaposabb kutatás során netán mégis előkerülne valamelyik.



Öntőmag készítése harangöntéshez
(Biringuccio: De la pyrotechnia c. könyvéből)

ENGEDÉLY SZÁRAZMALOM ÉPÍTÉSÉRE

A BUDAPESTI Magyar Országos Levéltárban és a vajdasági levéltárakban kutatta régi malomtervek után, egy 1788-as dokumentumra leltem. Graff Konrad garai lakos szárazmalom építésére kér engedélyt.

„Tekéntetes Nemes Bács Vármegye!

Allot irott panaszkodni kéntelen azért, hogy tudni illik még h Talvált Esztendőben szándéhatott Garán magának szárazmalomot csinálni, de a mint az egész szerszám fúkat meg hozatta, s be rakatta, azon helyen az helység Biráji ellenzeték nékie építeni, azért vévén magának Házott és Fundust máss helyen, az után az Múltóság Bajaji Másághoz (Magisztrátushoz) folyamodván és ki menyvén meg vizsgálása azon veti Fundussának 56 öllnyire fog az malom esni az házoktul, azért engedelem adottat a szerszámját az Ács mester Embereket meg fogadta, és nem mér addig a dolgokban kezdeni, pediglen a napszámjuk szintén így jár nékie mindha dolgozónak, mégha az T(ekintetes) Nemes Vármegyétül is Szabadságot nem nyár azért is nagy Alázatossággal instál.

Ugyan azon T(ekén)jtetes Nemes Vármegyének Alázatos Segény Szolgája Konradt Graff Garai Lakos

Baján be adottot 16 Maji 1788 Esztendőben.”

Az említett levéltárakban és azok térképtárában számos malomterv található. A kutató számára megnehezíti a munkát, hogy a tervek különválasztották a hozzájuk tartozó frott levéltári anyagból, s így a tervek nehezen magyarázhatók. Műszaki ismeretekkel rendelkező kutatóknak azonban valamelyest mégis támpontot és lehetőséget nyújtanak az összehasonlításra. Balázs György, a budapesti Mezőgazdasági Múzeum néprajzi szakmunkatársa több írásában is közölte a bácskai szárazmalomterveket. A rendelkezésünkre bocsátotta a Kiss József (1748-1813) által tervezett bácskai szárazmalomtervet. Kiss Józsefet jobbra mint a Ferenc-csatorna tervezőmérnökét ismerjük. Itt közül tervén kívül ő tervezte a kanizsai sörházat is, amelyben szárazmalom is volt a malátá őrlésére.

A budapesti Magyar Országos Levéltárban sikerült olyan terveket is felkutatni, amelyek még ismeretlenek a szakirodalomban. Ilyen például Andreas Kneidinger terve a kulai sörházról. A levéltári jegyzet szerint a rajz keltezése a „18. század eleje”. Radivoj Acanski kulai ny. történelemtanár és helytörténész zombori, buda-

pesti és bécsi levéltárakban végzett kutatásai szerint a kulai sörház 1763-ban épült.

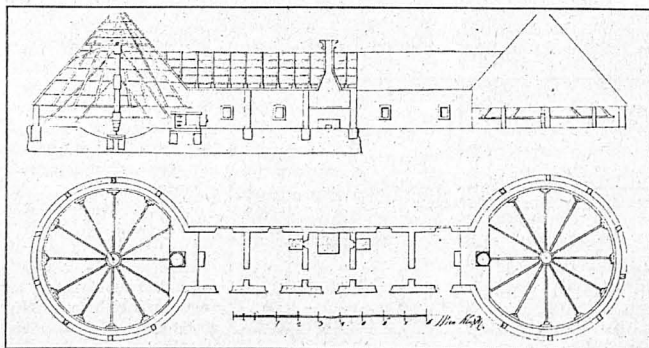
Vajdaságban majd minden helységben volt szárazmalom. Ezek az épületek jellegzetes gúla alakúak voltak, amit kerengőnek neveztek, mert itt járt körbe a malmot hajtó állat. Szárazmalom olyan helyen építettek, ahol nem volt lehetőség a szél vagy a víz energiájának a hasznosítására. Sajnos, már csak a kikindai szárazmalom maradt fenn.

Ezzel kapcsolatban említésre méltó, hogy valamikor az egyes építményekhez típustervek készítek. Ismeretek például a templom- és más építmények típustervei, amelyek főleg királyi váromnyomatban terjesztettek a vármegyékben és a szabad közkézi városokban. Egy 1777-es szárazmalomtervet, amit Gaszter Teofil nagyváradi mérnök készített, Aleksandar Tasić levéltáros a zombori levéltárban, Sisa Béla a budapesti Magyar Országos Műemléki Felügyelőségen, Balázs György a budapesti Magyar Országos Levéltárban és e sorok írója Vajdaság Múzeumának történelmi gyűjteményében találta meg.

E dokumentumok tanulmányozása során felvetődik a kérdés, hogy vidékünkön mióta kellett típustervezajok alapján építkezni? A gazdasági építmények közül malmokra, vendégladókra, gabona- és sóraktárakra, az egyházi építmények közül templomokra és plébánia-épületekre kötelező volt a rajzok és a költségvetés elkészítése. Vajdaság Levéltárában Zichy Károly gróf és Mednyánszky Ferenc aláírásával egy nyomtatott körlevelet őriznek 1789. november 10. és december 15. keltezéssel, amelyben sürgetik a vármegyéket, hogy az egyházi épületek építési költségvetését küldjék meg, mert keményebb bírálatban lesz részüik. Ugyanebben az időben Fischer szabadkai mérnök ellen eljárás levezetését követelik, mert nem készítette el kellő gondossággal a zombori ferencesek temploma rekonstrukciós tervének költségvetését. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy abban az időben minden mérnöknek nem állt a rendelkezésére megfelelő szakirodalom, jöllehet ilyesmi már volt. A budapesti Magyar Országos Levéltárban a Delincatus Aedilum (rajzolóhivatal) dokumentációjában 1820 augusztusában fennmaradt egy hétkötetes nyomtatvány Ingenieurs Directic címmel. Ebben pontosan leírták, hogyan kell a terep feltérképezését

elvégezni (amit ma a földmérő hivatalok végeznek), mielőtt bármilyen építkezési vagy rendezési tervet készítenének; hogyan kell elkészíteni a tervrajz-dokumentációt és annak részletes költségvetését. Az utasítás azt is leírja, miként kell ellenőrizni az építkezést, elvégezni a napi, heti és hónapos elszámolást, az építkezés befejeztével pedig a kivitelezőkkel külön-külön elszámolni az egész épületre vonatkozó összköltségeket.

Azért is érdemes lenne ezeket a dokumentumokat kutanni és feltárni, hogy az építkezéssel ma foglalkozók láthassák, milyen volt a gyakorlat vidékünkön 200 évvel ezelőtt.



Kiss József bácskai szárazmalomterve (Forrás: Budapesti Magyar Országos Levéltár, T 62. 1356)

AZ ALFÖLDI KERTES VÁROS TOPOLYAI MODELLJE

GRÓF GRASSALKOVICH Antal (1694-1771) 1750-ben átnyújtja Csizovszki Ferenc szabados számára azt a megbízólevelet, amelyben elrendeli, hogy a topolyai pusztára 200 magyar és szlovák családot vezessen telepítés céljából. Az ajánlólévelet szerint a „Taxás Lakosok” szilárd házakat építhettek, s a házépítéshez fát igényelhettek. Az 1768-ból származó kamarai mappa 182 családot tart számon. Az 1778-as egyházi összeírás már 263 topolyai jobbágyot említ.

A településvizsgálat fontos dokumentumai az 1771-es és az 1783-as kamarai térképek. Az 1771-es térképen 127 lakóházat számolhatunk meg (lásd: a kép). Ezek a házak utcasorokban helyezkednek el, az utcasorok pedig alkalmazkodtak a Krivaja-patak széles medrének és partoldalainak természeti konfigurációjához. Ezt a települési magot jól kivehetően a szērűskertek gyűrűje veszi körül.

A telések a Krivaja-patak széles völgyében telepedtek le, ahol könnyebben jutottak vízhez, mint a fennsík. A telkekhasználatot úgy alakították ki, hogy a belsőlegyen két telket osztottak. A városmag területén körülbelül 400-500 négyzetméteres kis telkeket osztottak ki, ahol a jobbágyok lakóépületeiket építtették fel. A gazdasági részt – vagyis az istállót, ólakat, terménytároló objektumokat – a már említett szērűskertekben alakították ki. Ide hajtották be a legelőkről a jószágot és itt is teleltek az állatok. A belső gyűrűből, a lakóháztól a gazda kijárt a szērűskertjébe, míg a szērűskertben kint tartózkodott egy családtag vagy a felfogadott cseléd. A lakóház és a gazdasági rész térben szétvált. Jellegzetes alföldi kertes város belsőlegyen állunk szemben, amely két beltelkekre osztozik. Az alábbiakban különböző jobbágylevelek bizonyítják e két beltelkes település szervezését: „Ebben a folyó esztendőben május hónapjának 12. napján a szērűs kertemben lévő istállónak a rossz emberek eccakának idejében, ajtómnak sarkait, pléhét leszakajtották, három fejős teheneimet és három borjaimat ellopták; mely teheneim között ketteje hasasak valának. Reggel szokásom szerint a kertembe megyek, akkor látván minden marháimtól megfosztva le-

gyek...” Vagy: „... a többi között Keczely Andrásnak szērűs Kertyiben az előre már fel jegyzet Privoda Tamás Béressének meg fogadása végett... mindnyájan meg indultán láttuk hogy Eölet más moddal kelle-tik az istállóba ki venni...”

Topolya tehát kétbeltelkes település, ahol különválasztva találhatók a lakóházak (belső gyűrű) és a gazdasági udvarok (külső gyűrű). A gazdasági udvarok, vagyis a gazdasági telephelyek komplex színterei a terménytárolásnak, szemnyérésnek és az állattartásnak. A szērűskertek külső gyűrűjét alhagya-terül el a település határa. A helységhez nagy határ tartozik. Északra szőlőföldek vannak, délre pedig a Krivaja-patak akkori lecsapolatlan, mocsaras árteret. A településről északnyugatra len-, délkeletre kenderföldek találhatók. A feltört szántóföldek a térképen jelzett Bajai úttól délre haladva a Szegedi útig, félkaréjban fogják körül a települést.

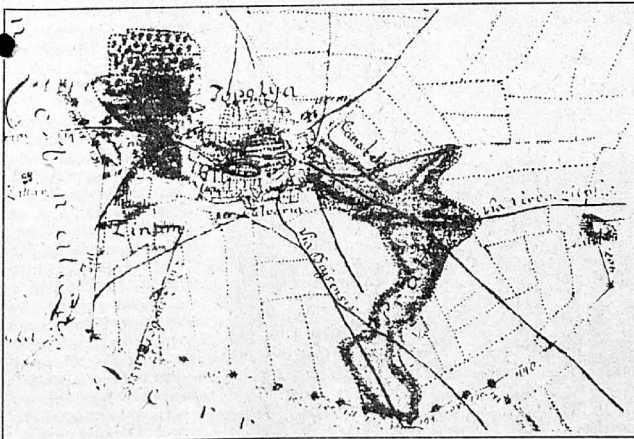
De térjünk vissza a szērűskertes Topolyához.

A kamarai falu 1800-ban királyi adományként báró Kray Pál (1735-1804) birtokává válik. Ezután a Kray család, majd 1852-től a gróf Zichy család nyomra rá belyegte a mezőváros életére. Báró Kray Topolyával megkapja az emucsi pusztát, így a határhasználat is módosul. Fia, Ferenc kérelmére Topolya 1806-ban megkapja a mezővárosi oklevelet három orszagos vásár megtartásának jogával. Fejődésnek indul a kézműipar, a céhek 1815-ben kapnak privilégiumot.

A belsőlegyen továbbra is a jellegzetes kétbeltelkes felosztással szerveződik. A lakosság szaporodása és az örökölések miatt azonban a szērűskerteket lassan kezdik beépíteni. A szērűskertek beépülése a népesség növekedésének a következménye. Öröklésnél, ha az egyik családtag kapta a belső házat földdel, a másik a szērűskertet földdel, akkor az utóbbi a szērűskertre épített házzal megoldotta a lakó/gazdálkodó jelkét, mivel azt a telegenység lehetővé tette. Az első esetben azonban az öröklő ház olyan kis telken volt, hogy nem volt mód a gazdálkodásra. Az új tulajdonosok ekkor a gazdasági udvart szállásépítéssel oldhatták meg.

Ez a nagyon racionális települészerveződési forma ma is észrevehető a város utcahálózatában. A szērűskertek a XIX. század utolsó éveire beépültek. Az első városbővítésre – most már a valamikori szērűskertek gyűrűjén kívül – 1886-ban került sor. Amint az építkezések átlikpi a szērűskertek zónahatárát, az utcahálózat ortogonális sémát, a telkek szabályos alakzatot öltenek fel. Alaprajzi elrendezésben ez úgy írható le, hogy a mai városban található észrevehetően széles utcák gyűrűje a szērűskert határát jelzik) a nem tervezett, tehát a szabálytalanul létrejött településhálózat található, amely genézise a szērűskertes típus-hoz vezethető vissza, míg ezen kívül a tervezett és szabályos utcasorok húzódnak. Mindkét utcahálózatra az utcavonalas beépítettség jellemző.

Adalékként jegyezzük meg, hogy a szērűskertek beépülte után a telkek hátsó részét továbbra is szērűskertnek vagy egyszerűen szērűnek hívják az idősöbkek.



Topolya és az emucsi pusztá kamarai térképe 1771-ből (Forrás: Szabadkal Történelmi Levéltár 3.3.3.

4/15. Eredetije a bécsi Állami Levéltárban. Térképért L-14/16)

GYELMIS-REGÉNY, FOLYTATÁSOKBAN (3.)

LE-ÉS KÖRÜLÍRTAM már a Gyelmisről készült Vojnicse-féle fotót. Közben, kedves palicsi ismerőskötől – első közlésem bátor állításaim korrigálандó – újabb felvételeket kaptam: festőnőnek valóban nem volt szakállja. Minden bizonylan sála zavarhatott meg a kis fotón. Igaz, viszont engem, aki őt életben nem láttam, noha a Bela Duranci rendezte tartáron megfordultam akkor, még mindig emlékeztem egy kicsit a pápuák között bókálózó – valaki így jellemezte nekem – Székely Tiborra.

Egy zsugorodó (zsugorított), sötét, szemölcsös fej, jegyzem fel magamnak, saját, jellegzetes szóhasználatommal.

Ismerőseim, akik észreveszik, nem csak a festőművész, a Gyelmis-lányok után is nyomozok, megjegyzik: Lukács Rózsiakára és édesanyjára, a Ludason egyedül gazdálkodó Matija néniére hasonlított, szemölcsösök voltak (van, aki annyajegy mond), a két másik – szépségéről messze híres lány – pedig minden bizonylan az édesapára, akiről még semmi információt sem sikerült szereznem.

Az 1970-ben, tehát a kiállítás végett, hosszú idő után ismét hazalátogató idős mester, talán első újra itthon készült festményéről is megkíséreltem már szót ejteni. Nagyjából pontosítottam a felállást. A festő, a fotós – a fotósok, ugyanis közben új fotóst, régi képeket, anizkszokat gyűjtő barátaimat is angazsáltam –, a kép tulajdonosa és jómagam látószögét is. Ám, be kell vallanom, még mindig sehol sem vagyok. Sehol sem állok. Még mindig ide-oda ütődöm, lebegek. Az én cövekcimet még nem sikerült levernem. De hát, hol is áll, hol is kell állnia a képzőművészeti kritikusknak, aki különben is inkább szereti magát széprónak nevezni?! Igaz, az első semmis fix pontot már sikerült kijelölni. Ugyanis a Huszár-villa kerítésében van egy, a többitől világosságával, síma felületével teljesen elütő, akárna aranyból készült tégla. Már-már Proust-i detaillé-nak nevezhetnénk: Vermeer festményén, a Delft látképén kezd el így lobogni, valójában a nagy író könyvében, az egyik ház tetőfalán. Azóta a turisták és a kritikusok (jómagam is), azt a lobogó tetőfalat járnak nézni, minden idők egyik legszebb, legszelidebb festményén és a valóságban is, Hágában, Delftben... És e téglá alapján pontosan (?) meg lehet állapítani, hol is állt idős festőnk. Tehát a kerítésfalban világító tégla és a harmadik (a vasútállomás-tól pedig 13.) terébeles platanus között.

Alig hogy szilárdulni kezdett volna alattam a talaj, szilárdulni kezdtek volna a dolgok, már e feltételes betajolás is bizonytalan-kan tűnt.

Először is, hol akarok én itt szilárd talajt találni, amikor ez a vidék, ez a rész itt különösen, mindig is mély homok volt. Magyar László levéltáros írja a 100 éves palicsi platánsort köszöntő írásában, 1983-ban, hogy: „A városi tanács a Kanizsai út menti homokföldröket ('krumpli földek') 1870-ben azért adta el nyilvános árverésen, hogy meggátolja a futóhomok terjedését a park és a tó irányába, hogy az utóbbi megóvja az elízaposodástól...”

Már azt hittem, minden összefogott ellenem, már kezdtem arra gondolni: lehetetlenre vállalkoztam. Inmár a legegyszer-

rűbb dolgokat sem lehet pontosítani. Világunk elvesztette alapját – azt, amit Heidegger grund-nak nevez (ez a filozófiai kategória a festők és a piktörök egyik alapszava is, az ő első dolguk is mindig a grundolás) –, mintha csak valójában valami általános futóhomok száguldaná velünk, mintha csak valami általános futóhomokon próbálnánk megvetni lábunkat. Kijelölni egyetlen pontot.

Az történet – akárhogy kapkodok papírosaim, fotóim között – eltűnt. Az egyik platán nem találom. Szégyenlem magam, kisiskolásként újrászámolom őket a helyszínen, a fotókon, rajzokat készítek; már kezdek gyanúsak tűnni az embereknek, azt hiszik földmérő, lakásközvetítő ügynök, ellenőr vagyok. A festményen lévő nyolc (a baloldalon lévő három, plusz a Szegedi út túloldalán lévő egy) platán közül a festőnköt számított második platán: eltűnt. Persze, a festő annyi platánt fest, amennyit akar, annyi platán platánszinnel érzékelteti a Kanizsai utat (Spliti allét), ahány piatánra – amennyi platánszínre ehhez szüksége van. Mégis elvesztettem a fogódzómot. Szerencsére, valaki megemlítettte, hogy közben, 1970 után nem sokkal, kiszáradt a második platán, a Kramer- és a Huszár-villa között. (Különben a 100 platán közül – talán annyi lehetett – még mindig megvan 86!) Tehát akkor a felállást sem jól jeleztem, mert nem a 13., hanem a 14. platánusnál állt fel.

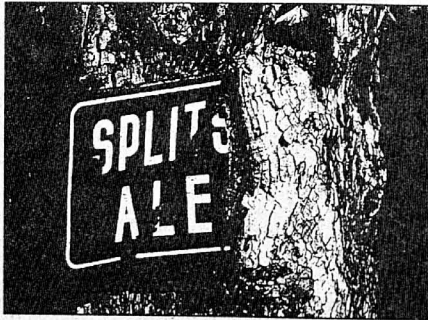
Nem marad más hátra, mint a macedón-albán cukrász teraszáról újra visszaléni egy időre a festmény elé, jöllehet egyelőre még nem volt szándékomban szigorúan festészeti kérdésekkel foglalkozni. Azt majdhogynem a „regény” végére tartogatam. És valóban, nagy megdöbbenéssel láttam: akárna kicseréltek volna a vásznat. A vásznat is. Persze első alkalommal este pillantottam meg a festményt. Akkor inkább a mögötte előhúzott fotó villanyozott fel, a dokumentum. Most viszont: szép, természetes fényűnk, napunk volt.

A Hangya-monográfiához gyűjtve, fotózva az anyagot, tanultam meg, hogy a képeket is – akár Csontváry szerint a betegeskedő, náthás csaszár, Ferenc Józsefet: ki kell tenni a napra. Maga Hangya sem akart hinni a szemeknek. Lehetséges, kérdezte, hogy én ilyen sötét tónusokkal festek?! Akkor már mind beragasztgatta zágrábi műtermének ablakait, fény nélkül, saját elsötétülésébe dolgozott...

A kép is jobbnak tűnt, mint első látásra. Ennek örültem. Először is, most nem fojtogatott annyira a tömördek szürke.

A képet a platánok, a platánsor illette. Tehát: a platánszín. De milyen színű is a platán? A kézikönyvek szürkének, barnának,

krémzsinúnék mondják, a keleti (mélyebben bevágot levélű) leírásánál még használják a rózsásbarnát, és van szerző, aki halványzöldet is említ... Mindezenre a platanus a régi görögök kedvenc fája volt... És amikor Magyar Lászlónál arról olvasok, hogyan harcolt a Kmezsarkot felépítő Szalay László ügyvéd a kanadai nyárfák ellenében a platanusokért, egy görög hóst kell látnom benne: „a mai Splitska aleja fásítása az ügyvéd agyában született meg”



AZ ELSŐ BÁNÁTI TUDOMÁNYOS MAGÁNGYŰJTEMÉNY

Debreceni Bárány Ágoston becskeréki magánkönyvtáráról

MISKOLCI jogász volt, verseket írogató széplélek, akit Kazinczy beszélt le a poézisről s ösztönzött történelmi kutatásokra, megjövendőlvé, hogy azon a pályán „pár nélkül fog ragyogni”. Prózával is megpróbálkozott, sőt irodalmi fordítással is, de történelmi munkáival érdemelte ki a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagságát (1836). Debreceni Bárány Ágoston (1798-1849) a Bánság történetírásában alkotott maradandót. Úttörő munkásságát értékelve életrajzírója, Szentkláray Jenő (1843-1925) „Dél-Magyarország első magyar történetírójának” nevezi. Művei közül Torontál vármegye hajdana (Buda, 1845) és Temes vármegye emléke (Nagybecskerek, 1848) bizonyult – hiányosságai mellett is – maradandó becsű munkának, ma is használatos forrásnak.

Bárány Ágoston apja halála után, 1825 tavaszán érkezett Bánátba. Unokabátyja, Antal karolta fel, aki Begaszentgyörgyön élt, s aki Karácsonyi Lázár beodrai birtokán „domináns fiskális”-ként dolgozott. Ágoston, a 27 éves végzett jogászt maga mellé vette „ügyészi segédnek”. Nagybecskereken, Torontál megye székhelyén is felfigyeltek rá, s csakhamar odakerült. Ez a körülmény döntően befolyásolta nemcsak leltári kutatásait, hanem pályafutását is. 1829-ben Torontál megye tiszteletbeli aljegyzője, 1835-ben a megye rendes táblabírája, 1844-ben pedig a megye másod-alispánja.

Fontos tény, hogy 1831 októberétől Bárány már a megye levéltárosa. Ez a munkahely szinte ideális feltételeket teremtett történelmi kutatásaihoz, s egymást követték történelmi szakdolgozatai. Komoly történelmi munkát a begyűjtött leltári anyag mellett csak megfelelő forrásművek felhasználásával tudott írni. Ez készítette őt arra, hogy az 1830-as években hozzáállással addigi szerény könyvtárának igényesebb gyarapításához. Ennek eredményeként jött létre Bánát első tudományos magángyűjteménye.

Bárány elsősorban azokat a szakmába vágó alapműveket igyekezett beszerezni, amelyek nélkülözhetetlenek voltak kutatásaihoz, s amelyekre gyakran hivatkozott. Így került könyvtárába Anonymus, Felszi, Verhóczy, Pray, Turóczy, Bé, Bonfini, Istvánfi, Kovachich, Kézai, Griselin, Plinius, Suetonius, Tacitus és Eutropius művei. Ha a beleolvassuk történelmi munkáinak lábjegyzeteibe, akkor kikerekedik előttünk magánkönyvtárának egykori gazdsága. Bárány munkáinak megírásához nélkülözhetetlenek voltak a régi térképek, ezért a nyomtatott forrásmunkák beszerzése mellett idővel kis térképtárat is létrehozott, amelyben több kézirat is volt. Életrajzírójától, Szentkláray Jenőtől tudjuk, hogy gyűjteményében volt például Friedrich Christian Müller (1776-1821) Magyarországot ábrázoló „nagy földbrosza”, de akadtak más ritkaságok is. Nemcsak vásárlással, hanem ajándékozás révén is több értékes nyomtatványhoz jutott. Magánkönyvtára – becslésünk szerint – mintegy 1000 kötetet lehetett. Erre engednek következtetni a könyvtárra vonatkozó adatok.

A szabadságharc zűrzavaros eseményeiben, 1849. február 1-jén feleségével együtt Makóra menekült. A hideg idő megette a magáét: Bárány meghűlt és a makói megyeházán hunyt el 50 éves korában, 1849. április 11-én. Özvegye, Borbála, még néhány hétig

maradt Makón s csak 1849 májusában tért vissza Nagybecskerekre. Néhány évig Úri utcai házában élt szerényen (a Pleitz-nyomda szomszédságában). A szabadságharc követő éveken megpróbálta eladni férje könyvtárát. 1852. január 22-i levelében a Magyar Tudományos Akadémiának kínálta fel megvételre. Toldy Ferencnek (1805-1875) az alábbiakat írta: „Ha talán érdekesnek vélné, tisztelt tükör úr, a boldogult férjem hátrahagyott könyvtárát, amely nem csekély számú tudományos tartalmú kötetekből áll, vagy a M. Tudós Társaságnak, vagy más valakinek, ki a tudományosság szempontjából azt bírná ohajtani, elszerezni, úgy egész készséggel megküldeném a könyvek lajstromát a mértékletes árjegyzékkel együtt.” Borbála egy másik levelében a könyvtárakasságot ajánlott fel a Magyar Tudományos Akadémiának: „...ohajtánám tudni: vajjon a tiszt. Társaság Frisius-nak 1574. évben egész levélre nyomtatott diák-német dictionariumát bírja-e? Ennek egy igen szép kötésű példánya lévén kezem közt, azt azon esetre, ha a tisztelt társaság könyvtárában nem léteznék, színte annak gyarapítására szántam.” A felkínált Bárány-féle könyvtár kötetei azonban nem keltek el. Még az utóbb említett Frisius-féle könyvtárakasság sem. (Itt mondjuk el, hogy a Frisius-kötet Nagybecskereken maradt. Bárány Borbálától Wattay Miklós vásárolta meg, majd az 1882/83. tanévben a becskeréki gimnázium könyvtárának ajándékozta, onnan egy gimnáziumi tanár magángyűjteményébe került. E sorok írója is ott látta.)

Bárány Ágoston könyvtára, furcsamód, nem érdekelte az Akadémiát. Özvegye 1854. július 8-án még egy utolsó kísérletet tett eladására. A becskeréki Wochenblattban Könyvtár-eladás címmel apróhirdetést tett közzé az alábbi szöveggel: „A néhai Bárány Ágoston könyvtára, amely több száz kötetből áll, a tudományok különféle ágazatainak műveiből, túlnyomórészt magyar, latin és német nyelvű történelmi és jogi kiadványokból, amellet több térképből és kéziratok kötetből, a polcolkát együtt szabad kézbe eladó. Az érdekeltek, akik vásárolni szeretnének, jelentkezzenek Bárány özvegyénél az Úri utcában.” Nagy a valószínűsége, hogy 1854-ben Becekeréken több kötet vevőre talált. Ezt támasztják alá az utóbbi 20 évben előkerült Bárány-kötetek. Gyűjteményének néhány darabja a gimnázium könyvtárába került, néhány történelmi tárgyú könyve (Debreceni Bárány Ágostonné – bejegyzéssel) a zrenjanini levéltárban található. Néhány kötet (egy 1686-ban kiadott Plinius-kötet, egy 1782-ben megjelentett Párizs-Pápai szótár, Kézai Simon Magyar Krónikájának 1782. évi kiadása stb.) magántulajdonban maradt fenn. Újabb kutatások még felszínre hozhatnak eddig ismeretlen, lappangó Bárány-köteteket.

Borbála csakhamar elköltözött szülővárosába, Egerbe (ott hunyt el 1879-ben). Miután Bárány könyvtárát nem tudta megfelelő módon, teljes egészében értékesíteni (csak egyes darabjait), ezért a fennmaradt köteteket – férjének egyéb ingóságával együtt – Bárány Deszönek (férje unokaöccsének) engedte át Miskolcra. A miskolci árviz azonban a fennmaradt műveket megsemmisítette. Így lett vége az első bánáti tudományos magángyűjteménynek, a becskeréki Bárány-féle könyvtárnak.

NÉMETH Ferenc

HOGY FOLYAMATOSAN SZEM ELŐTT LEGYEN... (2.)

Kováts másképpen Kovatsik Károly Lipót mérnöki munkája Szabadkán (2.)

ABAFI Lajos kutatásai szerint a „Nagyszívűséghez címzett pesti” szabadkőműves páholynak tagja volt a kisaludai báró Liphthy Antal (1745-1800), akkor még gránátos kapitány (később altábornagy lett), aki 1787. szeptember 12-én bejelentette a páholynak, „hogy a legtöbb katonatiszt testvérről háborúba kell mennie.” 1788. február 9-én ugyanis II. József (1741-1790) követe Isztambulban hadüzenetet adott át a Portának. A táborból Liphthy – folytatta Abafi – az eseményekről „hírlap kiadását” javasolta, de a páholy ezt elvetette. „Ugyancsak... javaslatba hozta kiadását a harcéri térképre is, melyet Kováts (téstvér – H. L.), szabadkai mérnök rajzolt s a páholynek felajánlott.” E vállalkozásra azonban nem került sor.

Nem tudni, hogy Kováts (aki Matija Rudićnak volt a veje és nem fordítva, mint előző írásunkban tévesen közöltük – a szerk.) mikor hagyta el Szabadkát (ahol – Iványi István kutatásai alapján tudjuk –, a jelenlegi Radić-fivérek utcában, a Városi Könyvtár felőli oldalon lakott). Erre mindenképpen február 18-áig kerül(het)het) sor, mivel a királyi biztos ekkor Kováts helyett Parscetius Antalt nevezte ki helyettes bírónak. A mérnök – valószínűleg táborban készült – harcéri térképe 1788-ból való.

A szabadkai Történelmi Levéltár egy latin nyelvű dokumentuma szerint Adamus Pupák 1788. május 6-án Kovátson kereste a város 1779 után készült térképét és kataszteri könyvét. Pupák „föltelezte – írja Ulmer Gáspár –, hogy ezeket” otthon őrizte. Nyilván nem kerültek elő, mert május 17-én a Tanács Gabriel Wallacis mérnöknek írta alá a szerződést, hogy a városról és pusztáiról háromféle térképet, valamint megfelelő kataszteri könyveket készítsen. Kováts a szlavóniai hadtestből május 28-án írt levelében – Ulmer Gáspár szóbeli közlése szerint – megemlíti, hogy „bizonyos civil lakosoknak a város tulajdonához tartozó területen 1776, 1777 és 1778-ban voltak” felmérései, de a tulajdono-

sok miatt nehézségei adódtak. Nem „akarták, hogy földjeiket rendezzék... Ez 1779-ig volt így. Ekkor Urmenyi működésével, aki egy másfajta mérést is elrendelt, a helyzet megváltozott. S nekem Ukovits úrral sikerült befejezni a méréseket.” Ebből kitűnik, hogy Kováts a fölméréseket – szerinte, ha nem is megfelelőképpen – befejezte. A Történelmi Levéltár egy másik okirata szerint a város tércépegye még 1789. április 27-én sem zárult le. Gudovics József kamarai biztos akkor „arra kérte a Helytartótanácsot – Ulmer Gáspár szerint –, hogy az kivizsgálást rendeljen el a Szabadkát és kilenc pusztáját bemutató, 1779 előtti (I – H. L.) elkészült térkép miatt, amit az akkori biztos elvitt. A térképre most szükség van, az új elkészítése meg egy évet venne igénybe... az áttekinthetlenség elkerülhetet, csak nem 1779 előtt, hanem 1782 utoljára, talán 1783-ban.

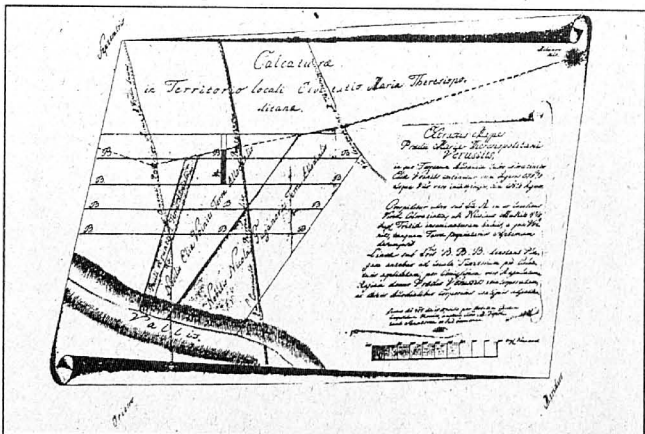
Egy 1789. május 4-én kelt, a keleibai esetet leíró levélre május 5-én Gudovics megjegyezte, hogy az tárgytalan, mert Kovátson Urmenyi már 1780-ban megerősítette birtokában. Ezt Kováts Nova Gradiškából május 15-én írt levelében meg is közölte.

1790. szeptember 29-én II. Lipót (1747-1792) és III. Szelim (1761-1808) török szultán megbízottai aláírták a fegyverszüneti szerződést, majd a következő év augusztus 4-én a szisztóvi béket. „Kováts Károly Lipót – írja Lendvai Miklós (1862-?) – 1790-tól 1821-ig szolgált a temesvári kamarai adminisztrációnál.” A háború után tehát nem Szabadkán, hanem Temesvárott telepedett le. „Kováts másképp Kovatsik Károly Lipót, temesvári kerül. administr. főbiztos – folytatja Lendvai –, Temes vármegyének 1820. évi november hó 20-án tartott közgyűlésén kihirdetett nemességét I. Lipót (1640-1705) királynak Bécsben, 1696. ápr. 12-én kiadott czimeres nemeslevelét.”

A következő évben (1697) meghalt Temesvárott.

Az eddig elmondottakból kiválgatni, hogy nem ismerjük Kovátsnak Ludas, Csantavér, Nagyfény, Vámtetek, Györgyén, Bajmók és Sebecs pusztáiról legkésőbb 1783-ig elkészült térképeit; a város fennhatóság alatt volt területek, valószínűleg 1783-ban befejezett áttekinthetlenségeit; az egymástól el nem választott Bács és Bodrog megyék térképét; az 1788-as harcéri térképet.

E helyen mindenképpen említést kell tenni a Palicsi-tó leírásáról, amit 1781. április 18-án Szabadkáról egy bizonyos K. küldött a pozsonyi Pressburger Zeitungba. Az írás a tó vízgyűjtőjével foglalkozott. A szabadkai tudósító kitélt még nem tárta fel a kutatás. Minthogy bizonyos kérdések (például az iskolák, a szabadkőműveség, a háborús események stb.) Kovátson igencsak foglalkoztatták, megköszönjük a kérdést: lehetséges, hogy a Palicsi-tóról írtak tőle erednek? A további kutatások során kell erre választ találni

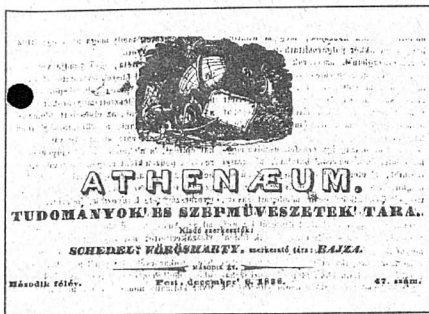


Verusics-pusztai térképének Kováts-féle kivonata (1785. április 12.)

VISSZATEKINTŐ

TALLÓZÁS RÉGI ÚJSÁGOKBAN

A KÖNYVTÁRI adatszolgáltatás a kutatók munkájának nélkülözhetetlen tényezője. A kézi- és szakkönyveken kívül külön érték a korabeli újságok naprakész időszériái, részletes beszámolóit, tudósításai. A szabadkai Városi Könyvtár XIX. századi gazdag újság- és folyóirat-gyűjteményéből az égtájunkra vonatkozó írásokból tallóztunk.



II. A' torontáli művészeti 's iparvilágból ennyit: A' tiszai szigetben a' régi bececi vál' omladéka fölött Fehér József, kikindai kerületi kasznár, hollandusok által egy három kövű igen jeles szerkesztű szelálmot építtette, illy nemben a' honban talán első. Mechanikai bővebb leírását mások, most csak annyit, hogy e' malom napjában körül belől 250-300 köböl gabonát képes és pedig igen finomul megörlení. - Egyéb íránt Beodrai Karácsonyi Lukács urak kisbikácsi égetbor készítő gyára az úgy nevezett pistorische Apparat-szellemben jelen eredményekkel nem csak elkészült, hanem magas fokú égetboraira nézve valóban díszlik is, 's a' mint hallik több illy szerkesztű égetbor-készítő házak is szándékban vannak itt feállítatni. -

MUNKÁSOK ÚJSÁGA.

13. szám.

Budapest, június 25-kén.

1849.

A' kormány az országéri van, tehát fölőtte a' nemzet mindenkor intéskebetik.

O m o r o v i c z a. (Bács megye). Igen jól ismeri kend polgártárs helységünket, mert egyidőben kend is lakott itt, tehát engedjen egy parányi helyet tudósításomnak... Községünkben a nemzetőrség száma a hat 600-at jóval felül haladta, s így három zászlóaljra alakult; kapitányokul Pinkovics Viktor, Belkovics János és Vojnicz Dániel választották, kiket kend alkalmasint ismeri fog, azonban, egy bizonyos gróf Erba nevű, úgy gondolom Talianórszáguból szakadt, szinte kapitány kívánt volna lenni, de mivel nem választották,

a népet okkal-móddal fellázította, s a szép egyetértést feldulta; sokban visszavonták magokat, s most három zászlóalj helyett csak egy van.

De vannak még mások is, kivált van 4-5 ember, kik a népet vétukara vezetni igyekeznek, gyalázat és méltó büntetés várjon rájuk. Egy nemzetőr.



B á c s ó l. Zombor, apr. 29. Választmányilag eltörlesztetni javasolt ösiség f. évi april 25ik 's utána következett napjaiban tartott közgyűlésünk által mostani épségében fentartani rendeltetett; a háziadó kérdése megbukott, a hitrebizottságok e részben alkotandó törvényi rendelete szerint jövőre ugy javasoltatnak kezelteni, mint a velök rokon természetű ösiség. - A választmányok által tervezett utatásnak többi pontja érdemileg jóváhagyatván megállapítottak. - A közgyűlés komoly csendben folyt le. - Szinte ez évi april 27én országgyűlési követekül egyszóval, 's lélekkel elválasztattak: másodalispán Latinovics Károly, és főügyvéd Z á k ó István.

ATHENAEUM. Irodalmi folyóirat. Vörösmarty Mihály (1800-1855), Bajza József (1804-1858) és Toldy Ferenc (1805-1875) szerkesztésében 1837-től 1843-ig jelent meg. A lap maga köré gyűjtötte a kor jelentős íróit, úm. Czuczor Gergelyt (1800-1866), Eötvös Józsefet (1813-1871), Fáy Andrást (1786-1864), Jósika Miklóst (1794-1865), Kemény Zsigmondot (1814-1875), Tompa Mihályt (1817-1868) és másokat. Itt jelent meg Petőfi Sándor (1823-1849) első verse nyomtatásában.

MUNKÁSOK ÚJSÁGA. Táncsics Mihály (1799-1884) szerkesztésében és kiadásában megjelenő politikai hírlap. 1848. április 2-án indult. Munkatársai nagyrészt falusi értelmiségiek voltak. Célja a felszabadított jobbággyok öntudatra való ébresztése volt, de verseket is közölt. Itt jelent meg, többek között, Petőfi: Itt a nyilam... című költeménye is. Táncsics számos példányt ingyen osztogatott a pesti vásárra érkező parasztok között. 1849 januárjában beszüntették.

VILÁG. Politikai hírlap. 1841-ben indult. Nem volt népszerű a maga korában, mert cikkeivel Kossuth Lajos (1802-1894) tekintélyét igyekezett aláásni. 1844-ben megszűnt, de még az évben újra indult és Budapesti Híradó címen élt tovább. Szenvey József (1800-1857) szerkesztő útjátoskat vitt a lapba, többek között azzal, hogy novellákat közölt.

(A szövegválogatást a korabeli helyesírás szerint közöljük.)

KUNKIN Zsuzsanna

KOLERAJÁRVÁNYOK KISHEGYESEN (2.)

1836-BAN ÚJRA felüti fejét a kolera Hegyesen és a teleskai járás más falvaiban.

Bulla Károly vármegyei orvos jelentéséből ismerjük ennek a járványt a folyamatát; szól a hegyesi első koleramegebetegedésről és a beteg elhalálozásának a körülményeiről.

„Minden szükséges figyelemmel tett szoros vizsgálataim után meggyőzöttem arról, hogy ezen betegség majd csak nem egyáltalában való oka a meg hűlés, mert többnyire csak azok halnak meg benne, a kik kemény munkában nagy melegben töltött nap után a hideg éjczakát szabad ég alatt töltik, azokat hozzák be reggel fél holtan, mint halálnak bizonyos áldozatait, kotsin a faluba. Ezen okból holt meg e betegségben a hegyessi királyi kincstári Ispány a szobáját ki meszelte, s abban a gözben hálai nem akarván, kint vetett magának ágat, reá következő nap délutáni hat órákor halva volt az egyébkint egészséges férfit. Ritkább okai ezen betegségnek rossz és meleg víz ivása, éretlen gyümölcsnek evése, és a gyomornak el-rontása; ezen okból ered epés has menés és hányás leg könnyebben tudal egészségre holott a meg-hűtés túl által fázásból okozott leggyakrabban halalos.”

Hegyesen aggasztó méreteket öltött a kolera. 1836. június 5-től szeptember elejéig, egy adat szerint, 350 halalos áldozata volt a nyavalyának.

Kintsey József plébános fontosnak tartotta feljegyezni a kolera gyógyítását szolgáló csodaszert is:

„Cholerában, vagyis Epe Mirigyben amelly anno 1831 Hegyesen is mutatkozott, anno 1836 pedig elég hatalmasan is uralkodott, tanácsos az ételket meg savanyítani reggel éhomra, egy kanálnyi venni. Vagy egy-két grizd foghagymát törni, etzetben tenni, és ezen foghagymás etzetben egy-két falat Kenyeret márvá, áztatva reggelként enni -, és aki még többet kíván, az artzát, Kezeket is etzetel napjában mosogatni. Gözkeppen is igen nagy haszna vagyon az etzetnek: tehát az etzetet forró vasra, vagy téglára kely a szobában öntögetni, a szoba béli levegőt tisztítására.”

Harminc év múltán, 1866-ban újra jelentkezett a kolera vidékünkön, így Kishegyesen is. A járványról két dokumentum tudósít: egy halotti anyakönyv és egy 1873-as irat.

Az első elhalálozást 1866. október 9-én volt. Blázek József helybeli tanító 43 éves felesége, Farkas Piroska esett a kolera áldozatává. A járvány rövidlefolysása, november 7-én volt az utolsó halottja. Mindössze tizenkét áldozatot követelt. Meg is jegyzi az 1873-as, ugyancsak koleráról írt jelentés: „Az idei cholera nagyobb mérvű volt mint az 1866-ban.”

Hét évvel később, 1873-ban jelentkezett utoljára vidékünkön kolera. Méreteit tekintve az 1836-ban dühöngő járvánnyal vetekedett. Akkor – mint tudjuk – 350 áldozata volt Hegyesen, 1873-ban 135.

A járvány július 9-én jelentkezett. Ekkor halt meg Győri Brigitta 37 éves háziasszony. Kilenc nap szünet után teljes erejéből dühöngeni kezdett. Július 25-ére megszűnni látszott, de hat nap múlva újult erővel kapott lábra és szedte további áldozatait. Augusztus és szeptember volt a legsúlyosabb időszak. A legtöbb halott szeptember 2-án volt. Ezen a napon kilenc halottat temettek.

A helyzetet súlyosította, hogy augusztus 4-én, miután a kolerát kiheverte, annak utóbjában, tífuszban elhunyt a helyi orvos, Beniczik Máté. A gyógyítással dr. Spitzer Mórt bízták meg a hegyesiek. A vidéki orvos két ízben is, augusztus 16-22. és szeptember 1-30. között gyógyította a kolerásokat. A gyógykezelés 222 forintjába került a falunak.

A járvány szeptember 19-ére szűnni látszott. Utolsó áldozata, Csöré Marcella október 3-án halt meg.

A faluban a kedélyek ugyancsak felborzolódtak, mert a járvány miatt kialakult helyzetet csak súlyosította az adóvégrehajtás. A községi bíró, Kiss Benjamin és a jegyző, Bene Antal kérelemmel fordultak a topolyai szolgabíróhoz ez ügyben:

„A cholerajárvány nagy mérvben felmerülése folyván tisztelttel megkérjük a tekintetes szolgabírói hivatal, mikép a jelenleg is legnagyobb eréllyel folytatott adóvégrehajtást, leginkább pedig a zálogok behozását beszűntetni, illetőleg ennek beszűntése iránt illető helyen intézkedni sziveskedjék, mely kérésünket leginkább indokolja azon körülmény, hogy mai napon is 20-30 beteg s naponként 5-6 haláleset fordulván elő, a kedélyek nemcsak lehangolják, de sőt ingerlétekké váltak.”

Az utolsó hegyesi cholerajárványról pontos és teljes képet alkotunk abból a dokumentumból, amelyet a szolgabírósnak küldött a hegyesi előljáróság:

„1. A község területén a cholera 1873. évi július 9-én merült föl. 2. Az utolsó betegülési eset 1873. évi szeptember 24-én fordult elő. 3. A cholera időközben július 25-én megszűnt, azonban augusztus 1-én vagyis 6. nap mulva újra kiütött. 4. A choleraának behurcolása járványos vidékekről észleltetett. 5. Közvetlen ragályozás kivált családbelieknél észleltetett. 6. A talajvíz állásának ingadozása és iránya nem kíséreltetett figyelemmel. 7. A talaj minősége a járvány terjedésére nem pasztallatott. 8. Helységünk patakkal dűszelt völgyben fekvődvén; nálunk a cholera nagyobb mérvben uralkodott. 9. A lakosság a járvány alatt küzvel és kisebb mérvben szeszialokkal élt. 10. Hátrányos körülmények voltak nálunk a kör elfojtására a szák lakások ritkább helyen a tisztáltság. 11. A choleraának a szomszéd Kula mezővárosból való behozatala valószínű. 12. Ugyancsak egyésmélt ismételt cholera betegedése nem észleltetett. 13. A lakosság értelme a járvány meg gátolására néve közönséges volt. 14. Szűkölködés befolyása a járvány terjedésére épen csekély mérvben tapasztallatott. 15. Hegyesen cholera volt. 16. A járvány megszüntére nagy hatással volt a hívősödni kezdő őszi idő. 17. Az idei cholera nagyobb mérvű volt mint 1866-ban. 18. A hatósági intézkedés a szükségélt orvosi szerek rögtöni kiszolgáltatása és halothordozók felláltása, úgy egyéb szükségesekekből állván, a közegészségügyet tekintve jó hasznót tett. 19. A kórlefolysás eleinte rohamos volt, később szelidebb. 20. A halálozás a kór első rohamában többnyire fordult elő. 21. Utóbajokul mutakoztak: tífusz, idült béllob (entheritis catarralis) stb. 22. Orvosi segély mindenütt megvolt. 23. Legsikeresebb gyógyjelzések mutatkozott a „nitrits argentei” való kezelés, a morhium (szunál) adagolása melett. A hol ezen szerek nem használtattak, a kórlefolysás kedvezőlenebb volt. 24. Különös körülmények nem mutakoztak”.

SÉRÜLÉSEK JELEI AZ ÁSATAG CSONTOKON

A Z EMBERTANI vizsgálatok alkalmával a koponyán és a csontváz egyéb részein olyan jelenségekkel (is) találkozhatunk, amelyek sem az anatómiai variációk, sem a rendelkezések körébe nem sorolhatók. Ezek általában kóros folyamatok vagy sérülések eredményeként kialakult elváltozások. Az orvos a beteggel azért foglalkozik, hogy meggyógyítsa, az antropológus pedig igyekszik a csonton is nyomot hagyo betegségeket felismerni, hogy adatokat szolgáltatson az orvostudományak a betegség lefolyását, annak gyógyulását, de főleg öröklődését illetően. Amíg egy orvos legfeljebb három generációt tud megfigyelni, addig az antropológusoknak módjukban áll, hogy az öröklődés menetét akár több évszázadon keresztül is nyomon kövessék; a betegségen keresztül bepillantsanak a temető családi megoszlására; képet nyerhetnek egy-egy kor egészségi állapotáról, a táplálkozásáról, egy-egy népesség betegségeiről, azok elterjedéséről, a nemek közötti megoszlásról, azokról a természeti, társadalmi és más körülményekről, amelyek életmódjukat meghatározta, befolyásolta. Nem egyszer a mindennapi életre is tudnak következtetni.

Akik egész életükben sokat guggoltak, azoknak a sipesont alsó végén jellegzetes guggolófelszín alakult ki, elváltozták a lábközépcsontok, a combcsont nyakan végigfutó árok mélyebb: A szék használatával a guggolás hátrébe szorult. Jól látszik e szokásváltozás a korai középkori Angliában, ahol a kereszténység felvételével egybeesik a szék használata. Akiknél ebben a korban megtalálható a guggolófelszín, azok kivétel nélkül a „szolganépekhez” és a „pogányokhoz” tartoztak.

A koponyán is több elváltozás figyelhető meg, mint például a törpefejeség (gyakori közöttük az idióta és inbecillis), a vízfejűség, a csónakfejűség (a hajdújárás leletekkel kapcsolatban már szövegtünk róla; lásd: Bácsország, 1. sz., 15. old.). A koponya alakváltozása mesterséges is lehet. Egyes népeknél még ma is divat a koponyatorzítás.

Milyen elváltozások figyelhetők meg a csontokon?

Fertőzéses és (nem) gyulladáso csontbetegségek, veleszületett, öröklődő csontképződési zavarok, szerzett, nem gyulladáso csontbetegségek, jó- és rosszindulatú csontdaganatok, az izületek és a gerinc megbetegedései stb.

A sérülések (traumák) a csontok elváltozásának külön csoportját képezik. Aránylag gyakrabban találkozhatunk törések és csonthegek nyomával. A törések helyén a törvények egymáshoz viszonyítva elmozdulhatnak és közöttük vérvészes beszűródés keletkezhet. A törvégen a kialakuló vérkeringési, táplálkozási zavarok miatt már az első napokban elhalások alakulnak ki, de rövidesen megindul újra a csontképződés. A gyógyulás normális menete több tényezőtől függ, felléphetnek vérellátási zavarok, nyílt törés esetén fertőzés, különböző mechanikai tényezők a törvények elmozdulását vagy nem kielégítő érintkezését eredmé-

nyezhetik. Gyermekeknél gyorsabban, idősebbeknél lassabban gyógyulnak a törések; 3-4 hónap alatt általában befejeződik a csontosodás.

Érdekes megfigyelés, hogy a cipőt viselő népek körében lényegesen gyakoribbak a lábtörések, mint a mezítalások között.

A törések leggyakrabban a végtágsontokon illetve a bordákon figyelhetők meg, de sérült koponyát is találunk. Ilyen volt a hajdújárás női koponyák egyike (képfünkön). A homlok jobb felét – egészen a szemüregig – éles tárgyval lementsették. Hogy kinek és mit tört a 17-18 éves leány, az örök titok marad.

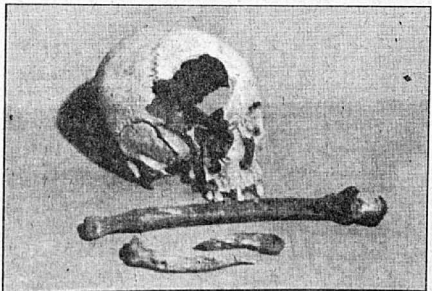
Szinte minden feltárt temető anyagában található néhány törött, de összeforrt kulcscsont. Ez a csont a csontváz egyik legkönnyebben sérülő része. Leggyakrabban akkor török el, ha nyújtott kézre esik az ember. Középen szokott kettétörni. Mivel ezt a csontot nem tudták tökéletesen rögzíteni, ezért deformálódhatott. A lapocka törése sokkal ritkább, általában valamilyen tárgy erős ütésétől sérülhet meg.

Az észak-bácskai temetőkből néhány olyan felkarcsont is előkerült, amelyen a törés nyomai figyelhetők meg, általában a felső csontfej pattan le. Ez a csont hasonló körülmények közt török el, mint a kulcscsont. Az alkar(sing- és orsó-)csont törését is regisztráltuk, de csak két esetben.

Szervezetünk legerősebb csontja a combcsont. Leggyakrabban a csontfej török le. Oka kettős: vagy nagyon nagy erő hatására, vagy idős korban csonttrulkús miatt következik be. Ez utóbbi esetben az is elég, hogy a koros személy elesen. A leleteken általános a deformáció, ugyanis a combcsontot nem rögzítették megfelelően. Sem a combcsont, sem az alsó lábszár törése nem jellemző a mi embertani leleteinkre.

A történeti korokban a csontsérülések legtöbbször a rossz esés vagy erős ütés következménye. Az eszközök és fegyverek fejlődésével a sérülések valószínűsége is megnőtt. Találtak már olyan leleteket is, amelybe nyílhegy vagy éles tárgy tört. A sirmellékletekből is következtethetünk arra, hogy milyen eszközökkel okozhattak egymásnak sérüléseket. A fegyver okozta sérüléseké nemcsak a harcoló feleken, hanem nőknél és gyerekeken is előfordulnak. Péterréve (Backo Petrovo Selo) közelében a feltárt avarok csontvámaradványokból is sérülésekből arra lehet következtetni, hogy a településen kívül folyt a harc. A győztesek lerohanták a vesztesek lakóhelyét, agyonverték a nőket és a gyerekeket is. A nehéz, kemény fegyverektől a sérült személyek többszörös csonttörést szenvedtek, kezdve a fejsérüléstől egészen a lábtörésig.

Mire következtethetünk az észak-bácskai leletekből? A kiszámú csonttörés egy békés, nyugodt időszakra utal, nem voltak nagyobb harcok, migrációk és az emberek éltek a maguk mindennapi életüket: pásztorokdát, halásztak, növényeket természetettek, de a játék sem hiányozhatott az életükből.



A hajdújárású ásatásokon előkerült sérült női koponya
(A szerző archívumából)

A KUPUSZINAI NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY

A BÁCSKAI TÁJBA markoló gyökereink mélységét tudatosítani elsőrendű feladata mindazoknak, akik felelősséggel viselhetnek vidékünk emberének otthonadata iránt. Az előttünk járók kultúrája mindannyiunk öröksége.

A kupuszinaik hagyományörzése példaértékű. Szépséges népdalok, tragikus balladák, alázatos archaikus népi imádságok, pompás táncok, színes szokások – s ez nem túlzás – ország-világ előtt ismertek. Ízes magyar nyelvű árszakok ugyanúgy. Hagományos népeleltek tárgyi világából hosszú ideig csupán a hivatkozásmentes, egyszerűségében kecses és teljesen egyedi népviseletüket tartotta számon a kultúrtaudat. Azonban az 1970-es évek végén bekövetkezett értékeléseről folyamat megszülette a maga legerősebb ellentétét: a hagyományörző néprajzi csoportot a faluban, amelynek minden tagja a szó legnemesebb értelmében kupuszinaik javából. Zömmel középiskolások vállalták a maradék kincs begyűjtését, prezentálását. Munkájukban segítettek őket a kisiskolások, néhány pedagógus, meg a falu népe, aki inkább volt hajlandó a helyi „régiséggyűjtőknek” átadni örökölteni, használaton kívüli tárgyait, mintsem a cenzuselő olcsójánosoknak, akik messihi vidékeken szórták szét Kupuszina vagyonát.

A kupuszinaik néprajzi gyűjtemény sorsa, akár másutt is, más kultúrköröké is, sokáig volt hányatott. A kezdo gyűjtőkből meglett emberek lettek, akik tovább éltették a falumúzeum létesítésének gondolatát, mely végül 1991. március 10-én végso helyén megnyílt az érdeklődök előtt. Állandó jelleggel. A régi iskola alacsonyabb szárnyában kapott helyet a teljes kupuszina lakóház: könyvtár, lakószoba, tisztaszoba. Itt minden kiállított tárgy autentikus, Kupuszina talált és hiánytalan. Csak a hagyományos parasztcsalád gazdasági dolgai, mezőgazdasági és más munkaeszközei hiányoznak – helyiség hiányában. Azonban a látvány így is lenyűgöző. A kiállítás emlékézre csábít; enyhén szomorkás hangulatot kelt a lassú enyészett élménye.

A látogatók a megnyitás óta több országból több százan vitték szíves híret e rangos bácskai magyar néprajzi gyűjteménynek, falumúzeumnak. Szakmai hozzáférést elismerésed jelzi a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiss Lajos Néprajzi Szakosztályának Samu Katalin Oklevele, valamint az újdéki, belgrádi, budapesti televízió hosszabb riportfilmje, a rádiók és a lapok terjedelmes írásai, és a sok-sok dicséret vélemény a múzeum emlékkönyvében.

SILLING István

A MITROVICAI FOGADALMI TÉGLA

SIRMIUM (Sremska Mitrovica) az i. e. évtizedekben északkeleti irányba fokozatosan előrenyomuló rómaiak egyik nagyon fontos városává nőtte ki magát a császárok korában. Az I. században már elnyerte a „colonia” rangot és a későbbiekben is sok fontos esemény fűződik nevéhez. Rómában Traianus (53-117) oszlopán is feltüntették a nevét és korabeli történeti és földrajzi irodalomban is gyakran előfordul. Sirmiumban császári palota állt és nem egy császár időzött falai között, sőt császárt (Probus, 232-282) is adott a birodalomnak.

A IV. század második felében megindult népvándorlás megpecsételte Sirmium sorsát. Akkor a már kétféle szakadó római birodalom keleti felének volt fontos védőbástyája és állandó támadásoknak volt kitéve: gotok, hunok, gepidák, avarok, szlávok ostromolták.

A lakosság 626 körüli megpróbáltatásait tükrözi az a pártját ritkító lelet, amelyet a mitrovicai múzeumban őriznek. Egy vörös színű téglára a következő görög nyelvű szöveg van belekarcolva: „Krisztus urunk, segíts meg a várost, állíts meg az avarokat, őrizd meg Romét és azt, aki ezt írta!” Sz. L.



E számunk szerzői: BESZÉDES Valéria néprajzi kutató (Szabadka), BORDÁS Attila mérnök (Verbász), CZÉKUS Géza biológus-antropológus (Szabadka), DOBOS János történész-leveletáros (Kanizsa), HARKAI Imre építész-mérnök (Topolya), HOVÁNY Lajos vízmérnök (Szabadka), KALAPIS Zoltán művelődéstörténeti-publista (Újvidék), KUNKIN Zsuzsanna főkönyvtáros (Szabadka), MAGYAR László filológus-leveletáros (Szabadka), NÉMETH Ferenc helytörténeti kutató (Újvidék), RICZ Péter régész (Szabadka), SILLING István néprajzi kutató (Kupuszina), SZEKERES László régész (Szabadka), TOLNAI Ottó író (Palics), dr. VIRÁG Gábor tanár, helytörténeti kutató (Kishegyes)

BÁCSORSZÁG

Alapítók: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 – Vajdasági honismereti szemle – A Szabad Hét Nap havi melléklete – Megjelenik minden hónap első csütörtökén – Lapzártá minden hónap 20-án – I. évt., 3. szám – 1995. augusztus 3. – Szerkeszti a szerkesztőség: Beszédes Valéria, Czékus Géza, Lalia Gábor, Magyar László, Ricz Péter, Szekeres László, Tolnai Ottó – Felelős szerkesztő: SZEKERES László – Szerkesztő/olvasószervező: Szabó József – Grafikai szerkesztő: Szalma László – Számítógépes tördelés: Roncsák Alexander – Fedőlap: Aczél Henrik (1876-1946) – Kéziratokat és képeket nem őrzünk meg és nem adunk vissza – Levélcím: Szabad Hét Nap – Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/Vl. Pf.: 9. – A Bácsország következő (4.) száma szeptember 7-én jelenik meg